

Popowska-Taborska, Hanna

W poszukiwaniu językowego obrazu świata. 'Dom', 'praca', 'wolność', a także 'honor' i 'Europa' w kaszubskich dialektach i w powstającym kaszubskim języku literackim

Etnolingwistyka 22, 53-71

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Hanna Popowska-Taborska
(Warszawa)

W POSZUKIWANIU JEZYKOWEGO OBRAZU ŚWIATA.¹
DOM, PRACA, WOLNOŚĆ A TAKŻE HONOR I EUROPA
W KASZUBSKICH DIALEKTACH I W POWSTAJĄCYM
KASZUBSKIM JEZYKU LITERACKIM

Zachowanie w dialektach kaszubskich pierwotnego znaczenia *dom* 'rodzina; większa rodzima społeczność', niski stopień przyswojenia przez te dialekty ogarniającego znaczną część zachodniej Słowiańszczyzny wyrazu *praca* wobec silnie tu zakorzenionej bardziej archaicznej *roboty*, szczególna pozycja wyrazu *wolność*, mającego słabą i nie zawsze przejrzystą znaczeniową dokumentację, ogólnosłowiańska *cześć* pełniąca nadal funkcje znaczeniowe późno przyswojonego przez języki słowiańskie *honoru*, brak dialektalnych poświadczeń wyrazu *Europa* wszystko to raz jeszcze potwierdza tezę o znacznej archaiczności dialektów kaszubskich.

Celem projektu „Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym” jest rekonstrukcja niektórych podstawowych, społecznie doniosłych pojęć funkcjonujących w szerokim obiegu społecznym i odzwierciedlających określoną dla danej społeczności (narodowej, ale nie tylko) wizję świata oraz jego wartości. [...] Na podstawie typowania przeprowadzonego wśród osób deklarujących zainteresowanie uczestnictwem w projekcie Rada Naukowa konwersatorium EUROJOS 27 maja 2009 wyselekcjonowała pięć pojęć, które, z racji swej istoty, powinny stać się przedmiotem badań w najbliższych latach [...]. Są to: 1. *dom*, 2. *Europa*, 3. *wolność*, 4. *praca*, 5. *honor* (Abramowicz, Bartmiński, Chlebda 2009).

Na wstępie moich rozważań odsyłam Czytelników „Etnolingwistyki” do zamieszczonego w dwudziestym pierwszym numerze tego pisma artykułu Jadwigi

¹ W zaprojektowanym cyklu artykułów „W poszukiwaniu językowego obrazu świata” zamierzam przedstawiać te fakty i sytuacje językowe, które – moim zdaniem – szczególnie trudno ująć jest w ramy proponowanego programu badawczego JOS.

Zieniukowej *Zmiany w statusie języka kaszubskiego od połowy XX wieku do początku XXI wieku*, który dobrze zapoznaje z zachodzącymi współcześnie na Kaszubach procesami językowymi, zawiera też istotne odniesienia do sytuacji językowej panującej tu w drugiej połowie minionego stulecia. Za trafną uważam również użytą w tym artykule definicję języka jako „środka werbalnego porozumiewania się ludzi w danej wspólnocie komunikatywnej, mającego swoistą strukturę i będącego nośnikiem znaczeń”² i w kontekście takiej właśnie definicji umieszczam wszystkie swoje dalsze rozważania.

Kaszubów – przy niewątpliwym poczuciu językowej wspólnoty – cechowało bardzo znaczne zróżnicowanie dialektalne. Narażeni przez wieki na niemieckie wpływy językowe i poddawani różnorodnym formom oddziaływań bliskiej sobie polszczyzny – własną specyfikę językową w najsilniejszym stopniu zachowali na północnym i północno-zachodnim krańcu swego niedużego obszaru. Głównie też z tych właśnie dialektów starają się budować wspólny dla wszystkich język literacki (choć zdarzają się również propozycje oparcia normalizacji ogólnej kaszubszczyzny na dialektalnej wersji środkowo-zachodniej z dodatkiem elementów północnokaszubskich).

Mające już długą tradycję próby formowania literackiej kaszubszczyzny (por. Breza 1997; *Kaszubszczyzna* 2001; Treder 2005; Zieniukowa 2001) w ostatnim czasie – dzięki ożywionej działalności inteligencji kaszubskiej – wybitnie przybrały na sile. Powstający język literacki zaczyna zajmować dziś miejsce zróżnicowanych dialektów, których znajomość w młodszym pokoleniu zdaje się coraz szybciej zanikać. W związku z tym obok istniejącej już w zasadzie formy pisanej kaszubskiego języka literackiego wyłania się pilna potrzeba upowszechnienia również jego postaci mówionej. Celowi temu służyć mają między innymi słowniki z propozycjami nazw pojęć i desygnatów nieistniejących w żywych dialektach kaszubskich. Za pierwszy taki słownik uznać wypada wydany w roku 1982 *Słownik polsko-kaszubski* Aleksandra Labudy, który do istniejącej leksyki maksymalnie wyróżniającej kaszubszczyznę od języka polskiego dołączył 580 wyrazów zaopatrzonych kwalifikatorem neol. (neologizm). Kontynuacją tego typu pracy leksykograficznej stał się wydany w 1994 roku *Słownik polsko-kaszubski* Jana Trepczyka liczący 60 tysięcy polskich haseł wyrazowych opatrzonych często paroma synonimicznymi wyrazami kaszubskimi (bez żadnych wyróżników dla bardzo licznie występujących tu neologizmów), podanych do wyboru dla użytkowników *Słownika*. W roku 2005 do leksykografów pracujących nad literacką leksyką kaszubską dołączył znany tłumacz tekstów religijnych, Eugeniusz Gołąbek, wydając *Kaszëbsczi słowôrz normatiwni*, napisany wyłącznie po ka-

² Synonimem tak rozumianego terminu „język” jest wprowadzony przez Alfreda Majewicza termin „etnolekt”.

szubsku i obejmujący 23 tysiące wyrazów.³ Normatywność tej pracy polega na sygnalizowaniu za pomocą odpowiednich kwalifikatorów wyrazów uznanych przez autora za germanizmy bądź polonizmy przy równoczesnym wskazywaniu ich synonimicznych odpowiedników kaszubskich.

Poczynając od roku 2007, istotnym źródłem informacji na temat formującego się kaszubskiego języka literackiego stał się wydawany przez Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie *Biuletyn Rady Języka Kaszubskiego* (*Biuletin Radžěžně Kaszëbsczégò Jãzëka*), ukazujący się w odstępach rocznych w polskiej i kaszubskiej wersji językowej.

W niniejszym artykule oczami etymologa, dialektologa i historyka języka chcę spojrzeć na funkcjonujące w kaszubskiej społeczności wymienione w tytule i wytypowane do badań przez Radę Naukową EUROJOS pojęcia, z których trzy pierwsze (*dom*, *praca*, *wolność*) lokują się w kręgu dawnych słowiańskich zasobów leksykalnych, zaś pozostałe dwa (*honor* i *Europa*) pochodzą z pozasłowiańskiego kręgu wyrazowego i na gruncie słowiańskim funkcjonować zaczęły w stosunkowo niedalekiej przeszłości. Każdy z tych wyrazów ma oczywiście swą własną, godną prześledzenia historię.

Dom

Poświadczenia dialektalne:

dom ‘sień’ P 15;

domôcy ‘domowy, swojski’; *domôctwò* 1. ‘domostwo, gospodarstwo domowe’, 2. ‘swojszczyzna, ojczyzna’; *domôk* 1. ‘mieszkaniec tego samego domu’, 2. ‘swojak, rodak’ R 70;

dòm, *domu* 1. rzadko: ‘dom, budynek’. *Dòm Boži* ‘kościół’. Przysł.: *Co dăš na dòm Boži, to ce ñe zuboži. Uboği v dòm, Bóg v dòm*; 2. ‘sień’ *v domu* ‘w sieni’. Przysł.: *Źikšă dòm jak caŹă χěč* ‘większa sień jak cały dom’; *doma* adv. ‘w domu’; *domăczna*, *domăczna* 1. ‘dom rodzinny, ojcowizna, najbliższa ojczyzna’; 2. ‘swojszczyzna, kultura rodzima’; (arch.) *domăci* adi. ‘domowy, należący do domu, swojski, ojczysty, rodzinny’. Przysł.: *domăci zŹójej je gorši jak cëzi* ‘domowy złodziej jest gorszy od obcego’; *domăci* w użyciu rzeczownikowym; ‘domownik’. Przysł.: *Domăci ñex vëbăci*; arch. *domăctvo* 1. ‘dom rodzinny, ojczyzna’, 2. ‘dom mieszkalny z otaczającymi zabudowaniami gospodarskimi, zagroda’; *domovac* ‘mieszkać z kim razem’; *domăk* ‘1. ‘domownik’,

³ Dokładniej na temat tych słowników zob.: *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*; Popowska-Taborska 1998; 2006; 2007.

2. ‘ziomek’; *domaćc* ‘domator’; *domarus*⁴ ‘człowiek, który poza domem nigdzie nie przebywał; odludek’ por. też *Domarus* ‘nazwisko kaszubskie’; *domovnik* ‘strych nad sienią’; arch. *domovc* ‘przyjaciół domu’; *domovizna* 1. ‘miejsce rodzinne, najbliższa ojczyzna’, 2. ‘żywy inwentarz domowy’ S I 229–230.

dòm 1. ‘dom’ (rzadko), 2. ‘sien’ LH I 150;

słń.: *domáci, domáci* ‘należący do domu, domowy’; *domáctvo* 1. ‘domostwo, gospodarstwo domowe’, 2. ‘kraj rodzinny’; *domák* 1. ‘domownik’, 2. ‘rodak, ziomek’; *domišče* 1. ‘duży dom’, 2. ‘stary, lichy dom’; *domstvo* ‘domostwo, gospodarstwo domowe’;

domovníctvo ‘wszyscy mieszkający w jednym domu; mieszkańcy wspólnego domu’ *To celé domovníctvo věšlo z χič* ‘wszyscy domownicy wyszli z domów’ LH I 147–148.

Według materiałów dialektalnych zebranych przez eksploratorów AJK wyraz *dòm* w znaczeniu ‘sien’ obejmował całe Kaszuby wraz z pogranicznymi wsiami Kociewia i Krajny (AJK XI, mapa 550, s. 201–205; por. też AJK II mapa 89, s. 144–145: ‘sien’). Użycie *dòm* w znaczeniu ‘dom, budynek’ określone tu było jako rzadkie – przy równocześnie powszechnie występujących adv. *doma* ‘w domu’ i *dodòm* ‘do domu’ (AJK XI, mapa 550, s. 201–205). Por. również *dodòm* subst. n. ‘mieszkanie własne, dom rodzinny’ S I 224.

W znaczeniu ‘budynek mieszkalny’ występuje w dialektach kaszubskich przejęty z niemieckiego *budink* ‘budynek, dom’ S I 83; również *χěca*, też *χěc* f. ‘dom, mieszkanie, wnętrze domu’ S II 26; *χěc* f., zwykle pl. *χěce* ‘dom’ LH I 272, słń. pl. *χiče* ‘dom’ LSW 371, 372; *χěc* ‘dom mieszkalny zarówno drewniany jak i murowany’ R 17.⁵

W kaszubskich materiałach dialektalnych obserwujemy zatem dość wyraźne rozgraniczenie znaczeń: ‘budynek mieszkalny’ – nazywany zazwyczaj za pomocą innych niż *dom* leksemów, oraz *dom* występujący w licznych cytowanych wyżej formacjach oznaczających ‘rodzinę i pozostałych domowników, czasem też szerszą rodzimą społeczność, a także własność owej społeczności’. Trudno stwierdzić kiedy i w wyniku jakich procesów utrwaliło się na Kaszubach znaczenie *dom* ‘sien’. Fakt ten oczywiście tłumaczy rzadkie użycia *dom* w znaczeniu ‘budynek mieszkalny’.

Sytuacja panująca w dialektach kaszubskich zdaje się potwierdzać etymologię wiążącą ide. **domos* / **domus* z pierwotnym znaczeniem ‘rodzina, większa rodzima społeczność’, co bliskie już znaczeniom przypisywanym ps. **domъ* ‘pomieszczenie, gdzie człowiek żyje ze swoją rodziną’, ‘wszystko, co jest w domu, rodzina, mienie, majątek’, ‘ród, pokolenie’, ‘strony rodzinne, kraj ojczysty’ (SP IV, 97–98; tam również dalsza literatura przedmiotu). Za takim

⁴ Próbę wytłumaczenia etymologii tej nie całkiem jasnej formacji zob. w SEK II 48.

⁵ O etymologii kasz. *χěc*, *χěce* zob. SEK II 291–292.

właśnie pierwotnym znaczeniem formacji indoeuropejskich opowiada się m.in. E. Benveniste (1962), który w przekonujący sposób oddziela indoeuropejskie **dem-* ‘rodzina’ od *dem(ə)* – ‘budować’ (ostatnio to drugie znaczenie przypisują ogólnosłowiańskiemu *dom* Bańkowski ESJP i Rejzek ČES).

Czy formujący się kaszubski język literacki przestrzega zaznaczającego się w dialektach kaszubskich charakterystycznego rozgraniczenia znaczeń?

Odpowiedzi na to pytanie szukać należy w powstających w ostatnim czasie słownikach zaprezentowanych we wstępnej części tego artykułu:

dom – *chëcz*; dom rodzinny – *domôctwo*; dom rozpusy – *kętrzińc*; teren wokół domu – *przechëczé* Lab P-K 19; przedsionek – *dóm* Lab P-K 87; sień – *dóm* Lab P-K 101; rodzina – *domôctwo, familijô, latorosc, rodzëzna* Lab P-K 94; rodzinny – *domocy, familijny, rodny, taczany*; rodzinne strony – *domocëzna* Lab P-K 95; swojak – *domôk* Lab P-K 107;

dóm, zdr. *domik, domiczk* – sień, przedsionek; *chëcz* – dom; *domocëzna* – swojszczyzna, rodzinne strony; *domocy* – rodzinny; *domôctwo* – 1. dom rodzinny, 2. ojczyzna; *domôcy* – domowy; *domôk* – swojak, domownik; *kętrzińc* – dom publiczny, neol. Lab K-P 29, 53.

dom m. – *chëcz(a), chałpa, budink*; dom stary – *chałpiszczé, chałpisko, buda, chab(u)za*; dom rodzinny – *doma, dodóm, dodómku, domôctwo*; dom mieszkalny – *domôctwo*; dom właściciela majątku – *dwór*; być w domu – *bëc doma, w chëczé*; być poza domem – *bëc za dodomem*; dom bankowy – *bank, bankowi budink*; dom handlowy – *budowi* [? – H.P.-T.] *budink, hańdlarzkô chëcz*; dom Boży – *koscól, cerkwiô, cerkwiszczé; koscelny dom* (kruchta); dom podrzutków – *szpëtól dlô nólôżków*; dom towarowy – *wórno chëcz*; dom sierot – *chëcz dlô serot*; dom starców – *szpëtól*; dom wariatów – *chëcz dlô glu-pëch*; dom zajezdny – *goscynëc*; dom zdrowia – *chwiernô chëcz*; dom bliźniaczy – *dwojôczy*; dom dziecka – *dzecnô chëcz* Trepczyk I, 119; ojcowizna – *ojczëzna, tatkowizna, domocëna, domocëzna* Trepczyk I 423; ojczysty – *rodny, domôcy, naszewi* ojczyzna – *taczëzna, domocëna, domôctwo* Trepczyk I 424; rodzimy – *rodny, domôcy, naszënci*; rodzima kultura – *domocëzna, domocëcha, naszë(z)na, swojizna*; rodzina – *familjô, rodzëzna, latorosc, domôctwo*; rodzinny – *domôcy, rodny, taczany*; rodzinny kraj – *taczëzna, domocëzna* Trepczyk II 141; swojak – *domôk, naszënc, naszôk, swojôk, swój*; swojski – *domôcy, swójsczi, naszewi, swójny*; swojskość – *domocëna, naszëna, swojina*; swojszczyzna – *domocëzna, domowizna, naszëzna, swojizna* Trepczyk II 225;

dóm – 1. *dóm* / zdr. *domik*, zgr. *domiszczé*, pòl. sień *U ních z domu sã wchôdô prosto do kùchni*, 2. Bòzi *dóm* LA – *kòscól*, 3. (rzôd. intern.) *domôctwò*, *chëczé*, mieszkanié, *budink* SY (tu wśród przytaczanych przykładów: òjczësty *dóm*, *dóm* starców, wariatów, òpieczy społëczny, towarowi), 4. pòlasz. w znac.:

ród, rodzężna, np. *Mòja mèma je z domù / dodomù Kwidzynskò*. KSN 91; dodóm – domòctwo, mieszkanié, chęcżë KSN 83; domòcżna [nié: domòcżna] – naj-izna, naszëzna, swójszcżëzna; domòctwò [nié: domòctwò, domòstwò] – 1. pòl. dom rodzinny, 2. (bibl.) ród EG Marija Panna pòchòdzëła z domòctwa Dawida; domòcy [nié: domòcy] (przëdòwnik), ts. co: naszewi, pòl. rodzimy, np. *To je taczi nasz, domòcy zwęcżòj*, 2. (rzeczownik) we wiel. lëczbie – pòl. domownicy; domòk SY naszińc, swòjńc, rodòk KSN 85.

Por. równiez: *domòcżna* – 1. ‘dom rodzinny’, 2. ‘ojczysta kultura’ TPS 24.

Jak widać z powyższego, twórcy kaszubskiego języka literackiego starają się konsekwentnie utrwalac stan istniejący w żywych dialektach kaszubskich. Z wyjątkiem więc ogkasz. *dom* ‘sień’ wszystkie pozostałe formacje pochodne od tego wyrazu wiążą się ze znaczeniem domu rodzinnego, ewentualnie szerszej rodzimej społeczności. Instytucje będące wytworem tej społeczności określane już być mają za pomocą innych wyrazów (*chęcż*, *chęcza*, *chęcżë*; *budink*, *buda*, *chab(u)za*, *dwojòczy* – określających różnego typu budynki mieszkalne, *kętrzińc*, *bankowi budink*, *hańdlarzko chęcż*, *szpëtòl dlò òlòżków*, *wòrnò chęcż*, *chęcż dlò serot*, *chęcż dlò głupełch*, *gocyńc*, *chwiernò chęcż*, *dzecnò chęcż* – proponowanych jako nazwy budynków użytku publicznego). Pozostałe nazwy utworzone z pomocą wyrazu *dom* uznane są za wynik obcych wpływów językowych (w KSN opatrywanych kwalifikatorami intern. bądź pòlasz.).

Specyficzna pozycja, jaką w tym konsekwentnym podziale zajmuje nazwa *Dóm Bòżi* ‘kościół’, płynie najpewniej z faktu, że nazwa ta określa społeczność, z którą utożsamia się mówiący. W takim wypadku użycie określenia *Dóm Bòżi* w znaczeniu ‘budynek kościelny’ uznać by należało za proces wtórny, zacierający pierwotne znaczenie wyrazu *dom*. W podobny sposób – jako nazwę określonej społeczności – interpretować by również należało cytowany wyżej *głupi dóm* ‘szpital dla psychicznie chorych, zakład psychiatryczny’: „*Głupi sòm w głupim dómie* odpowiadają w Puzdrowie, gdy ich ktoś nazwie głupim” S I 324.

Występujące zarówno w dialektach, jak i w kaszubskim języku literackim adverbium *doma* ‘w domu, u siebie’ jest oczywiście kontynuacją ogólnosłowiańskiego *doma* ‘w domu, przy rodzinie, w mieszkaniu, u siebie, w rodzinnych stronach’ (SP IV 83–84), stanowiącego archaiczny typ locatiwu z końcówką na *-ò* i potwierdzającego pierwotne znaczenie ps. **domъ*.

Praca

Na wstępie zwrócić należy uwagę na ograniczony do zachodniej Słowiańszczyzny zasięg występowania tego wyrazu:

pol. *praca* poświadczone od XIV w. (gwarowe też *prãca*) ‘trud, wysiłek, działanie, czynienie’, ‘troska, staranie, opieka’, ‘utrapienie’; cz. *práce* ‘praca’,

stecz. *práčě* ‘wysiłek, trud, utrapienie’; sła. *práca* ‘praca’, *pracný* ‘wymagający wysiłku’; głuź. *próca* ‘trud, mózół, wysiłek’; dłuź. *proca* ‘trud, wysiłek, utrapienie’. Powszechnie przyjmuje się ponadto, że ros. dial., ukr. i brus. *praca* ‘labor’ przejęte zostało za pośrednictwem języka polskiego, w którym ta forma stanowi jeden z licznie tu występujących bohemizmów. Na pierwotną polską postać **proca* wskazują poświadczenia stpol. *procować* ‘wykonywać pracę, troszczyć się’, *procujący* ‘wypełniony pracą’.

Przyjmowana dość powszechnie etymologia tego zachodniosłowiańskiego wyrazu sprowadzana jest najczęściej do rekonstrukcji prasłowiańskiej postaci dialektalnej **port'a* < **port-ja* ‘trud, wysiłek fizyczny; zajęcie fizyczne, robota, praca’, którą wiąże się z ps. **portiti* ‘przeprowadzać, odprowadzać kogoś, towarzyszyć komuś, zostać posłanym z jakimś zadaniem’, verbum poświadczonym wyłącznie w językach południowosłowiańskich, łączonym z niem. *fahren* ‘jechać’, łac. *portāre* ‘nieść’. Mielibyśmy w takim wypadku do czynienia z ciągiem zmian znaczeniowych: ‘pokonywanie drogi, przeprowadzanie, odprowadzanie kogoś’ > ‘działanie, czynienie czegoś, trud, wysiłek fizyczny’ > ‘zajęcie fizyczne, robota, praca’ (Boryś SEJP 478).

W słownikach zawierających poświadczenia dialektalne z żywych dialektów kaszubskich wyraz *praca* (*práca*) występuje stosunkowo rzadko. Nie odnajdujemy żadnych jego poświadczeń w siedmiotomowym *Słowniku* Bernarda Sychty (S); F. Lorentz cytuje *práca* i liczne pochodne przede wszystkim z dialektów słowińskich, podaje również nieliczne poświadczenia *práca* (*práčã*) i pochodnych z obszaru Kaszub a także z pism F. Ceynowy, A. Budzisz, J. Bilota, A. Majkowskiego (LH I, 666–667); *próca*, *prócka*, *prócovac* cytowane są też w *Słowniku* Ramuła (R 291–292). Przy założeniu wyłącznie czeskiej proveniencji tego wyrazu, obecność formy *práca* i pochodnych w materiałach słowińskich, na Kaszubach, a także w części dialektów polskich nie jest łatwa do wyjaśnienia⁶, gdyż wszystkie te dialekty musiałyby przejąć czeską formę z rdzennym *á* za pośrednictwem polskiego języka literackiego bardzo wcześnie, jeszcze przed dokonaniem się zmiany *a* długiego na *ǎ* (*o*). J. Siatkowski (1996: 37)⁷ za B. Havránkiem tłumaczył co prawda stpol. *procować* wtórną polonizacją cz. *pracovati*, ale interpretacja taka nie jest już możliwa w wypadku pol. dial. *práca*, postaci utrwalonej w zapisach pochodzących z północnej Wielkopolski i Warmii, sporadycznie pojawiającej się też na innych obszarach obok dialektalnej postaci *proca*, która może być interpretowana zarówno jako kontynuująca postać z długim *a*, bądź jako rodzima postać archaiczna.

⁶ Dokładniej o tym zob. Popowska-Taborska 1981; 2000.

⁷ Por. również wypowiedź tego samego badacza: „Pol. *praca* i pochodne mogą być pożyczkami leksykalnymi lub może (ze względu na języki łużyckie) rezultatem bohemizacji fonetycznej rodzimych postaci z *-ro-* (Basaj, Siatkowski 2006, 266–267).

Słaby stopień zdomowienia się wyrazu w dialektach kaszubskich znajduje potwierdzenie w słownikach stawiających sobie za cel kształtowanie leksyki kaszubskiego języka literackiego. Por.:

praca – *prôcô*, praca zarobkowa – *zôróbk*; długi ciąg żmudnej pracy – *lelëjô*, *zmudówka*; praca do późnej nocy – *čikolëna* Lab P-K 84;

w Lab K-P hasło *prôcô* i pochodne zostało w ogóle pominięte; zastąpiło je hasło: *robota* – robota, praca Lab K-P 136;

praca – *robota*, *rëplówka*, *trud*; praca literacka – *lëteraczci usôdzk*, *dokôz*; jaka praca, taka płaca – *jakô robota*, *taczi zaróbk*; ciężka praca – *rakowanié*, *môchnisko*; fraz. *gnôcatô robota*; praca mało wydajna – *mërowizna*, *mało sporô robota*; praca przygotowawcza do żniw – *przedeżniwczzi*; praca zarobkowa – *zôróbk*; praca do późnej nocy – *czurzenié*, *czikolëna* Trepczyk II 78;

prôcô (rzód. czeszcz.) EG – *robôta*, *umëstowô*, *môgówô prôcô* TR, *robôta głowq*

prôcowac (rzód. czeszcz.) EG – *robic* (*barzi o roboce umëstowi* ‘bardziej o pracy umysłowej’)

prôcowiti (pòlasz. rzód.) – *robocy*, *môchny*

prôcownia EG pòl. *pracownia* (neol.) TR *mësterniô* KSN 397.

Wszystkim trzem słownikarzom znana jest niewątpliwie kaszubska forma *prôca* odróżniająca się kontynuantem rdzennej długości od polskiej postaci literackiej. Wszyscy jednak starają się zastąpić ten wyraz na różne sposoby, bądź tworząc doraźne neologizmy mające określać różne rodzaje pracy, bądź też informując o polskiej (E. Gołąbek nawet o czeskiej!) proveniencji tego wyrazu.

Nie ulega wątpliwości, że znacznie silniej zakorzenionym wyrazem o znaczeniu ‘labor’ jest w kaszubszczyźnie *robota*. Por. w związku z tym zaczerpnięte z żywego języka bogactwo dokumentacji towarzyszące temu hasłu w *Słowniku* Bernarda Sychty:

robota, -ë f. ‘robota, praca’. *Móm zis véle robotë. χozëc do robotë*. Zwroty i przysł.: *Bëc χcëvim na robotq* – ‘o człowieku pracowitym’. *Zgrëc* (‘żreć, pożerać’) *robotq* ‘ts.’: *Ta bë żarta robotq* (śr.) *V roboce sq urozëc* – ‘o człowieku pracowitym’: *Ten sq χoba w roboce uroził*, *Bëc v svojë roboce* – ‘konać’: *Jak jem přëjaχãł dodóm, mëmka ju bëła v svojë roboce* (śr.). *Do robotë go ni może zanëkac, ale do mîskî on je përsî. Čárnë ‘brudne’ rãce od robotë, čárnë nôgi od zgñitotë. Dvojakã robota, a čvorakã bëda. Robota ješ ñikomu ñe ucektã, bo ni mã nôg. Jakã robota, takã zapłata. Sobota – vélgã robotã* – ‘najwięcej roboty w gospodarstwie i w domu w sobotę’. *To je robotã dlã kota* – ‘o łatwej robocie’. *Robotã mu tak jize, jakbë umartî očoma rëχãł* – ‘o człowieku leniwym’. *Od cãžké robotë koñe zdiχajq. Xto narãz kéřnã, përe i χlëb pëce, od robotë ošaleje. Šëkac za zrobônq robotq* – ‘o człowieku leniwym’. *Robotã sama sq ñe robi. Robotã to ñe sromotã (pn.). Robotã jëmu v rãkaχ sq pãli. Robotã mã všë. Ocerac*

są o robotą. Jedną robotą bęc zająti, a o drëgë mëslëc – ‘o człowieku pilnym’. *Gnacatã robota* – ‘ciężka praca fizyczna’: *To są čłóvëk namaraχuje přë také gnãcatë roboce* (Puckie) S IV 332;

robota, -ë porówn. i przysł.: *Jimã są robotë jak pës ježa* – ‘o próźniaku’. *Jak ni mã oχotë, ni mã bëlnë robotë. Mokrã robota* – ‘praca związana z posługiwaniem się wodą, np. obmywaniem naczyń, praniem, patroszeniem ryb itp.’: *Móm také łómañë v rãkaχ, že doktór zakãzãł më všëtkiχ mokrëχ robotóv. Vëčnã robota* – ‘robota żmudna, mozolna, pochłaniająca wiele czasu’: *Dobře je sezëc ob zëmã kole pëcka ë póra skubac, ale to vëčnã robota* S IV 268.

Również J. Trepczyk nie omija tego słowa, tworząc terminy w rodzaju:

robota od sztuki – *robota od sztëka, kawãlka*

roboty polne – *pólnë, polowë roboty*

ciężkie roboty – *gnõcatë robotë, muszonë robotë, wieczne robotë*

robota związana z posługiwaniem się wodą – *mokrõ robota*

brudna robota – *czõrnõ robota* Trepczyk II 141.

Por. też kaszubską wersję uchwał i projektów Rady Języka Kaszubskiego:

Kaszëbsczï jãzëk dlõ robiãcëch – *Jëzyk kaszubski dla pracujãcych*, BRJK 2007, I, II, s. 119;

Radzëzna òglowò robi przez [...] Kõmisje – *Rada działã głõwnie przez [...]* *Komisje*, BRJK 2008, s. 8–9;

jãzëkoznõwców robiãcëch w Gduńszcim Uniwersytece – *jëzykoznawców, pracowników Uniwersytetu Gdańskiego*, BRJK 2008, s. 88–89;

Przëzërajãcë są ze stronë robotom Radzëznë [...] – *Przëglãdajãc się z boku pracom Rady [...]*, BRJK 2008, s. 92–93;

Robotã nad normalizãcjã [...] *ùrëchlëtabë [...]* – *Prace nad normalizãcjã [...]* *przyspieszãlaby [...]*, BRJK, 2008, s. 96–97.

Robota – podobnie jak omówiony wyżej *dom* – jest wyrazem ogólnosłowiańskim.

Ps. **orbota* (od ps. **orbъ* ‘niewolnik’) o pierwotnym znaczeniu ‘spełnianie obowiązków niewolnika; ciężka, niewolnicza praca; praca bez zapłaty’ (Boryś SEJP 515) w poszczególnych językach słowiańskich ulegało różnego typu modyfikacjom znaczeniowym – od ‘niewola’, ‘praca pańszczyźniana’ (tak w staropolszczyźnie) po ‘praca, działanie, rezultat pracy, wyrób; zatrudnienie, posada’ (tak w polszczyźnie współczesnej).

Etymologii i konotacji wyrazów *praca* i *robota* w języku polskim poświęciła oddzielne studium Małgorzata Brzozowska w swojej ostatnio wydanej książce (Brzozowska 2009)⁸ i wyniki tej szczegółowej analizy zawarła w następującym podsumowaniu:

⁸ Studium to poprzedziły dwie prace tejże autorki dotyczące interesujących nas wyrazów: Mazurkiewicz 1990; Mazurkiewicz-Brzozowska 1993.

„Dzisiejsze *praca* i *robota* bardzo wyraźnie kontynuują cechy semantyczne wyodrębnione w rezultacie analizy etymologicznej i w dużym stopniu dzięki nim odróżniają się od siebie. I *praca*, i *robota* jest rodzajem obowiązku i konieczności, ale przymus zewnętrzny dotyczy tylko (związanej etymologicznie z niewolą) *roboty*. Natomiast tylko *praca* wytwarza wspólnotę. *Praca* jest wartościowana na ogół pozytywnie, *robota* – ambiwalentnie często nawet negatywnie. *Praca* może stanowić wartość autonomiczną w przeciwieństwie do *roboty*, traktowanej wyłącznie jako wartość instrumentalna.

Zróznicowanie to jest widoczne we współczesnej polszczyźnie, zwłaszcza w jej odmianie potocznej, jakkolwiek nie jest może do końca uświadamiane sobie przez użytkowników języka” (Brzozowska 2009, s. 82).

W związku właśnie z owym zróznicowaniem istniejącym we współczesnej polszczyźnie odmienny obraz, który wyłania się z analizy wyrazów *praca* i *robota* w kaszubszczyźnie, wydaje się szczególnie interesujący. Bohemizm *praca* utrwalony został na gruncie polskim przy jednoczesnych postaciach dialektalnych *prāca*, *proca* o nie całkiem przejrzystej genezie. Ograniczony do zachodniej Słowiańszczyzny zasięg wyrazu w znaczeniu ‘labor’ skłania do uznania go za nazwę chronologicznie późniejszą od ogólnosłowiańskiej występującej w tym znaczeniu *roboty*. Pełna akceptacja wcześniej przejętego bohemizmu dała polszczyźnie dalszą możliwość różnicowania użyć obu wyrazów. W kaszubszczyźnie, strzegącej w szczególny sposób archaicznych cech językowych, taka akceptacja zapożyczona przez polszczyznę formy się nie dokonała i twórcy powstającego języka literackiego do dziś zdają się wyczuwać jego obcość.

Wolność

Pol. *wolność* – w odniesieniu do narodu: ‘niezależność, niezawisłość, niepodległość’; w odniesieniu do osoby: ‘możność nieskrępowanego działania’ (Długosz-Kurczabowa 726), łączyć należy z ogólnosłowiańskim adiectivum wywodzącym się z ps. **volъnъ* ‘zgodny z czyjąś wolą, taki, jaki komuś odpowiada’, co z kolei z ps. **vol-ja* ‘wola, wolność’ (Boryś SEJP 707).

Por. też bliskie znaczeniowo pol. *swoboda* ‘możliwość postępowania, zachowywania się według własnej woli, brak skrepowania, niezależność, wolność’, co z ps. **svobodъ*, **svoboda*, **sveboda* ‘niezależność, niezawisłość, wolność’, mającego kontynuanty we wszystkich językach słowiańskich (Boryś SEJP 589).

W kaszubskich słownikach zawierających poświadczenia dialektalne oba wyrazy mają stosunkowo niewielką i (z powodu braku pełniejszych kontekstów) nie zawsze dostatecznie przejrzystą znaczeniowo dokumentację:

wòlnosc ‘wolność’ R 410;

swòbòda ‘swoboda, wolność’: *Delë mie całką swòbòdã* ‘dali mi całkowitą swobodę’ R 358;

volnosc ‘wolność, swoboda’. *Ñi ma to nad volnosc. Polãšë koχajõ volnosc.* Przysł.: *Słužë purtce, a straciš volnosc* ‘służ diabłu, a utracisz wolność’; *volnota* (rzadko) ‘wolność’. *Za vélge volnotë ñe pòvinno sã davac młodim* S VI 97;

wyraz *swoboda* nie ma w *Słowniku B. Sychty* (S) żadnych poświadczeń;

w LH III 991 zwraca uwagę rozróżnienie znaczeń: *volnosc* 1. ‘wolność, swoboda’ (niem. Freiheit) – cytowane za F. Ceynową i J. Bilotem oraz 2. ‘chęć, gotowość, ochoczość’ (niem. Willigkeit, Bereitwilligkeit) – cytowane z dialektów słowińskich;

poświadczony w LH III 409 wyraz *swòboda* ‘wolność, niezawisłość’ (niem. Freiheit, Unabhängigkeit) – cytowany jest za F. Ceynową oraz z dialektów słowińskich.

Przedstawiony tu obraz nie byłby pełny bez kilku innych poświadczonych w tychże słownikach wyrazów:

pojiga ‘potucha’. *Ojc to niedobry, chtóry senowi daje za wiele pojigi*, tj. za wiele wolności P 68; *pòjuga* ‘swoboda, zachęta’. *Dodòł mù pòjudzi. Pòjuga do złégò.* R 257; *pojuga, pojiga* ‘zbyt wielka swoboda, swawola’ S IV 116⁹;

volã ‘chęć, zamiar, postanowienie’. Zwroty: *Dac zecòm na volã* ‘pozwalać dzieciom na wszystko, rozkapryścić dzieci’ S VI 97;

arch. *rozvolã* ‘pobłażliwość, rozpieszczanie’. *Z rozvolõ na cos vzerac. Dla zeci rozvolã to dlã staršëχ ñevolã.* S IV 359;

rozpaχa ‘swawola, brak karności’ S VII 274;

frijnosc ‘wolność, samodzielność, swoboda’. [...] *on ju žže za frijnoscõ*, dosł. ‘oczekuje wolności’ (o kimś, mającym być wkrótce zwolnionym z więzienia) S VII 68; w LH I 193 *frijnosc* ‘Freiheit’ cytowana jest wyłącznie za A. Budziszem.

W przedstawionym tu materiale dialektalnym zwraca uwagę, że poświadczenia *volnosc*, *swoboda* związane ze znaczeniem ‘niezależność, niezawisłość, niepodległość’ są stosunkowo nieliczne i pochodzą głównie z dzieł pisarzy kaszubskich, znaczna jest natomiast liczba wyrazów o ujemnych konotacjach, określających swobodne działania jednostki (najczęściej na płaszczyźnie dzieci – dorosli) jako wolność nadmierną bądź szkodliwą.

A oto obraz zarysowujący się w słownikach stawiających sobie za cel kształtowanie leksyki kaszubskiego języka literackiego:

wolność – *južnosc, južnota, volnosc, volnota* Lab P-K 106;

swoboda – *južnosc, južnota* Lab P-K 107;

swawola – *pojuga* Lab P-K 107;

⁹ O etymologii wyrazu zob. SEK IV, 90. Zob. też AJK I mapa 40, gdzie ukazany zasięg jego występowania w dialektach kaszubskich, kociewskich, tucholskich i krajniackich.

pojuga – swawola Lab K-P 118;

jużnosc, jużnota – wolność, swoboda Lab K-P 49;

wolność – *wolô, wolnosc, wolnota, pojuga, odpojécé*; puścić kogo na wolność: *puscëc kogo na wolq*; pozbawić kogo wolności – *wëzbëc kogos wolnotë*; na wolności – *na woli* Trepczyk 327;

swoboda – *pojuga, rozpacha, wolô, wolnota*; zostawić komu swobodę działania – *ostawic komus wolną rekę; dôwac komus za dłudzi postrónk, za długą lécką* Trepczyk II 224;

swawola – *rozwola, rozpacha, rozpusta, pojuga, rozblectwo, rozwarztwo* Trepczyk II 224;

wólnosc, wólnota – swòbòda, frijnosc (niemcz.) SY – KSN 613;

swòbòda – wólnota. *Dzis je wiòlgô swòbòda wëpowiòdania sã*. Przer. *pojuga* KSN 508;

pòjuga, pòjiga – rozwòlô, za wiòlgô wólnosc, wólnota. *Chłop nie pòwiniën dawac kòbiécë za wiòldzi pojudzi* KSN 366;

rozwòlô SY – *pòjuga* SY, *rozpacha* SY, bezkarnosc, brak szturu, rozbestwienie sã, danié komus na wòlã, '(za) długô lécka', 'pòpùszczenié lécków' KSN 453;

rozpacha SY – 1. *pòjuga*, *rozwòlô*, 2. *żëcë beztrosczé*, w dobrocëźnie KSN 447.

Jak widać, znaczna część zaprezentowanych tu wyrazów na określenie różnego rodzaju wolności i swobody zaczerpnięta została z żywych dialektów kaszubskich. Powstałe w ich kontekście dwa neologizmy, które zapewne jako „bardziej kaszubskie” zastąpić miały istniejące w dialektach wyrazy *wolnosc i swoboda* są szczególnie godne rozpatrzenia:

Formy *jużnosc, jużnota* ‘wolność, swoboda’ utworzone zostały przez Aleksandra Labudę najpewniej od znanego w dialektach kaszubskich wyrazu *pojuga* ‘zbyt wielka swoboda, swawola’ (por. też verbum *pojuzy* ‘pofolguje’ poświadczony u Krofeya). Trudno ten neologizm uznać za udany, gdy weźmie się pod uwagę, że etymolodzy łączą kaszubską *pojugę* z północnokaszubskim *jugo, jigo* ‘jarzmo’ (o czym bardziej szczegółowo zob. SEK IV, 90 oraz AJK I mapa 40, s. 12–121). Utworzony więc sztucznie przymiotnik *jużny*, leżący u podstaw formacji *jużnosc, jużnota* ‘wolność’, winien raczej zostać opatrzony znaczeniem ‘ujarzmiony’ niż ‘wolny, swobodny’.

Z kolei proponowana przez Jana Trepczyka formacja *odpojécé* ‘wolność’ w swym podstawowym zamyśle miała chyba oznaczać ‘wyzwolenie z krępujących więzów’, należy ją bowiem łączyć z drugim znaczeniem kaszubskiego verbum *pojoc*, por. S II 110: 1. ‘pojąć’, 2. ‘włożyć uzdę koniowi’. Utworzona sztucznie forma **od-pojoc* miała zatem oznaczać czynność zdejmowania uzdy,

wyswobodzenia od uzdy, skąd odpowiedni rzeczownik odśłowny na określenie wolności.

Obaj twórcy kaszubskich neologizmów mających zastąpić ogólnosłowiańską *wolność* i *swobodę* pozostali zatem w tym wypadku w sferze tej samej metaforyki, wiążącej pojęcie wolności z pozbywaniem się krępujących więzów.

Pamiętać oczywiście należy, że wszystkie licznie obecnie powstające neologizmy kaszubskie mają w pierwszej fazie swego istnienia wyłącznie charakter propozycji i zaledwie część z nich ma szansę wejść na stałe do formującego się języka literackiego.

W cytowanym wyżej materiale nie trudno zauważyć znaczną płynność znaczeń zachodzącą między prezentowanymi wyrazami. Podstawowe znaczenie *wolności* jako 'możności nieskrępowanego działania' splata się tu często ze znaczeniami silnie nacechowanymi negatywnie, co sprawia, że między *wolnością* i *swobodą* a (karygodną) *swawolą* brak niejednokrotnie koniecznego rozgraniczenia. Nie ulega wątpliwości, że kształtujący się język literacki przywróci w przyszłości proponowanym wyrazom właściwe w tym względzie proporcje.

Honor

Pol. *honor* 'godność własna, cześć'; 'niezwykle wyróżnienie okazywane komuś', 'zaszczyty'. Wyraz zapożyczony z łac. *honor*, poświadczony po raz pierwszy w XVII w., jeden z tzw. europeizmów leksykalnych (Długosz-Kurczabowa 241).

W kaszubskich materiałach dialektalnych poświadczenia tego wyrazu uznać należy za nikłe:

siedmiotomowy *Słownik gwar kaszubskich* Bernarda Sychty (S) słowa *honor* w ogóle nie odnotowuje;

wszystkie cytaty zamieszczone w LH I 109 pochodzą wyłącznie z tekstów kaszubskich pisarzy (A. Budzisa, A. Majkowskiego, J. Karnowskiego, H. Derdowskiego): *honór* 1. 'honor', 'zaszczyt, godność honorowa' (Ehre, Ehrenstelle), 2. 'okazanie, dowód czci' (Ehrenbezugung): *Čě ci honór i šlaxectwo za ñic? To dâ honór koždy gburški balce* 'to przyniesie honor każdej gburskiej (gospodarskiej) kobiecie'. *Vaxi zrobite honór* 'straże oddały honory';

por. też zapożyczone z niemieckiego (cytowane za J. Bilotem) *éra* f. 'Ehre, Ruhm' LH I 180;

jedyny cytowany w R 106 zapis: *honor* 'honor' *Jemù ùtcëwòsc* 'uczciwość' *do honorù nie je pòtrzębnò* nie został zaopatrzonej informacją, czy zaczerpnięty był z żywej mowy, czy też z kaszubskiej literatury.

Sądzić należy, że funkcję znaczeniowego odpowiednika wyrazu *honor*, nigdy w pełni niezaakceptowanego przez żywe dialekty kaszubskie, pełni jego słowiański odpowiednik *česc*.

Por.:

pol. *cześć* od XIV w. ‘szacunek, poważanie, uznanie, kult’, ‘honor, dobre imię, godność osobista’, stpol. też ‘chwała, sława, rozgłos; cnota, dobre obyczaje; siła, moc; godność, zaszczyt; ozdoba, chluba; stan’; wyraz ogólnosłowiański, wywodzony z ps. *čъstь ‘czczenie, kult, wielbienie, szanowanie; dowód czci, uznania; honor, dobre imię, cnota, godność, zaszczyt’ (Boryś SEJP 97–98);

w kaszubskich materiałach dialektalnych: *czesc, tczë* ‘cześć’. *Na czesc Pana Bôga. Na waji* ‘waszą’ *czesc. Ojc mùszi wëmagac tczë òd swòjich dzecy* ‘ojciec musi wymagać szacunku od swych dzieci’ R 57;

česc ‘Ehre’; *Všëtko to zrobilë na česc krôla. Oddavalë mu vélgé česce* LH I 109;

česc, gen. *tčë* ‘cześć’. *Na twojô česc. Przysł.: To ñe χozi o to zjesc, le o tą česc* S I 169;

też:

pòczestnosc ‘poczesność, zacność, godność, szanowność’. *Witelë gò z wiòlgą pòczestnoscą* R 248;

počestnosc ‘cześć, uznanie’. *Počestnosc tobie, ksążq i naju* ‘nasz’ *pañe!* (cytat z dramatu B. Sychty, *Ostatná gvázdka Mestvína*) S IV 95.

W słownikach stawiających sobie za cel kształtowanie leksyki kaszubskiego języka literackiego:

honor – *éra, honor* Lab P-K 31;

cześć – *poczestnosc, poczestnota, tcza* Lab P-K 14

honor – *tcza, czestniò, bucha, uwożanié*; na *honor*, słowo honoru! – *czestné słowo! chłopszczié* ‘męskie’ *słowo!* robić honory domu – *witac gosców, zajëmac sę goscama* ‘zajmować się gośćmi’, ręczyć honorem – *ręcżec swojô tczô*, ocalenie honoru – *uretanié tczë*, wrócić komu honor – *dac (ni)komus tczë*, kto stracił honor – wszystko stracił – *chto sę wëzbët tczë, ten sę wszëtczëgo wëzbët*, wyjść z honorem – *wiñc ze tczô, czëstno sę wëcopac* Trepczyk I 201–202;

hònór RA, *hònórny* EG – *czestny, taczì*, co *mò pòczëcé swòji wòrtnotë* ‘taki, co ma poczucie własnej wartości’, *stateczny, nieùdzibli* ‘nieugięty’. *Të gòdòsz z hònórnyim człowiekã, a nie z bële czim* ‘z byle kim’ KSN 133.

Utrwalona w dialektach kaszubskich *česc* (i pochodne) nadal więc zajmuje prymarną pozycję w powstającym kaszubskim języku literackim. Ogólnoeuropejski *honor* jest w prawdzie do tego języka dopuszczany, ma jednak w nim zdecydowanie węższy zasięg użycia. Obcość tego wyrazu (nie obdarzanego innym niż *česc* znaczeniem i wciąż najpewniej odczuwanego jako zapożyczenie) jest jeszcze nadal wyraźnie wyczuwalna.

Europa

Nazwa ta nie pojawia się w większości słowników zawierających kaszubskie materiały dialektalne. Zapis *Eùropa* ‘Europa’ odnajdujemy jedynie w R 82 (też *Èuropejczèk* ‘Europejczyk’, *eùropejszi* ‘europejski’), co godne uwagi wobec stwierdzenia autora słownika, iż „Cały w ogóle materyał językowy w książce tej zawarty, wzięty jest bezpośrednio z ust ludu, a nie z książek. Literatura kaszubska jest nasamprzód bardzo ubogą, a objęty nią zasób leksykalny wykazuje nierzadkie zapożyczenie się ze słownika polskiego lub też świeżo (a nie zawsze szczęśliwie) ukuty wyraz”.¹⁰

W słownikach stawiających sobie za cel kształtowanie leksyki kaszubskiego języka literackiego wyraz notowany jest bez szerszych kontekstów:

Europa – *Europa*; Europejczyk – *Europeczik*; Europejka – *Europecziczka*; europejski – *europszi* Lab P-K 25;

Europa – *Europa* a. *Ojropa*; Europejczyk – *Europeja* a. *Ojropeja*; Europejczyk – Europa a. *Ojropeja* [sic! H.P.-T.] Trepczyk I 155;

Europa, np. w *Europie, do Europë*; Europejszi, np. *Europejszé kraje, w Europejszych krajach*; Europeczik, np. *tegò Europejczika, tëch Europejczików* KSN 104.

Uwaga autorów tych słowników w tym wypadku wyraźnie koncentruje się wokół wyboru formacji słowotwórczych utworzonych od formy podstawowej. Fakt, że wszyscy twórcy tych słowników widzieli konieczność stworzenia formacji słowotwórczych pochodnych od nazwy *Europa*, potwierdza uprzednio zaobserwowany niewielki zakres występowania tej nazwy w żywych dialektach kaszubskich. Proponowane przez J. Trepczyka wersje związane z postaciami niemieckimi odzwierciedlają charakterystyczną dla tego słownikarza dążność do podkreślania odrębności nazw kaszubskich w stosunku do ich polskich odpowiedników.

Zaprezentowana tu analiza nie jest oczywiście analizą pełną, nie wykorzystuje bowiem bogatego materiału zawartego w licznych dialektalnych tekstach kaszubskich, nie bada również interesujących nas wyrazów w silnie zróżnicowanej językowo kaszubskiej twórczości literackiej. Zanalizowany materiał pozwala już jednak na pewne uogólniające wnioski:

¹⁰ Cytat zaczerpnięty z Przedmowy zamieszczonej w pierwszym wydaniu tego dzieła (*Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego* opracował Stefan Ramułt, w Krakowie nakładem Akademii Umiejętności, 1893, s. X). Por. tamże s. XI: „Przedewszystkiem językiem kaszubskim mówi nie tylko lud wiejski roboczy, ale i klasa średnia, t. z. gburzy i drobna szlachta, warstwa społeczna pod względem inteligencji stojąca nieporównanie wyżej od ludu polskiego” i dalej tamże: „wychodząc [...] z założenia, któremu daję wyraz na każdej stronie tej książki, iż mowa Kaszubów jest czymś więcej, niż zwykła gwarą, nie mogłem ograniczyć się do słowniczka «prowincjalizmów», ale musiałem spisać wszystko, co tylko jest własnością tego języka [...]”.

- zachowanie w dialektach kaszubskich pierwotnego znaczenia *dom* ‘rodzina; większa rodzima społeczność’,
- nikły stopień przyswojenia przez te dialekty ogarniającego znaczną część zachodniej Słowiańszczyzny wyrazu *praca* wobec silnie tu zakorzenionej bardziej archaicznej *roboty*,
- szczególna pozycja wyrazu *wolność*, mającego słabą i nie zawsze przejrzystą znaczeniową dokumentację,
- ogólnosłowiańska *część* pełniąca nadal funkcje znaczeniowe późno przyswojonego przez języki słowiańskie *honoru*,
- brak dialektalnych poświadczeń wyrazu *Europa*.

Wszystko to raz jeszcze potwierdza tezę o znacznej archaiczności dialektów kaszubskich.

Zarysowująca się tendencja do zachowania większości z tych archaicznych cech w kształtującym się kaszubskim języku literackim podyktowana jest zrozumiałym zamierzeniem wiernego oddania specyfiki rodzimego języka. Sądzić jednak należy, że w bliskiej przyszłości – aby język ten mógł pełnić wszystkie przypisywane językom literackim funkcje – konieczna się stanie dalsza precyzacja znaczeniowa analizowanych tu wyrazów i tym samym zachowany w dialektach dawny językowy obraz świata ulegnie zmianom i wymogom stawianym współczesnym językom literackim.

W świetle przedstawionych tu spostrzeżeń wskazane wydaje się również zbadanie, jak owe pojęcia wyłonione przez twórców projektu „Językowo-kulturowy obraz świata na tle porównawczym” funkcjonują (bądź raczej funkcjonowały) na polskim obszarze dialektalnym. Wykrycie w tym wypadku wielu zbieżności z dialektami kaszubskimi wydaje się bardzo prawdopodobne.

Literatura

- Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2009, *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A” (10 VI 2009)*, „Etnolingwistyka” 21, s. 341–342.
- Basaj Mieczysław, Siatkowski Janusz, 2006, *Bohemizmy w języku polskim: słownik*, Warszawa, s. 266–267.
- Benveniste Émile, 1962, *Le vocabulaire des institutions des noms en indo-européennes*, I–II, Paris.
- Breza Edward, 1997, *Kształtowanie się kaszubskiego języka literackiego*, [w:] *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc. Pogranicza i kontakty językowe*, red. Jadwiga Ziemiukowa, Warszawa, s. 247–256.
- Brzozowska Małgorzata, 2009, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin, s. 72–116.
- Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, wyd. 2 popr. i poszerz., red. Jerzy Treder, Gdańsk 2006.

- Kaszubszczyzna. Kaszëbizna*, red. nauk. Edward Breza, Opole 2001 [seria „Najnowsze Dzieje Języków Słowiańskich”].
- Mazurkiewicz Małgorzata, 1990, *Dwa spojrzenia na pracę. Perspektywa interpretacyjna a znaczenie słowa*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 129–146.
- Mazurkiewicz-Brzozowska Małgorzata, 1993, „Praca”. *Wybrane warianty znaczenia słowa we współczesnej polszczyźnie i ich struktura kognitywna*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne I*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin, s. 133–145.
- Popowska-Taborska Hanna, 1981, *Kaszubszczyzna jako sfera oddziaływań pozostałego polskiego obszaru językowego, I. Bohemizmy*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” XX, s. 11–19; przedruk [w:] *teżże, Szkice z kaszubszczyzny. Dzieje, zabytki, słownictwo*, Gdańsk 1987, s. 18–26.
- Popowska-Taborska Hanna, 1998, *Neologizmy leksykalne powstające w trakcie tworzenia kaszubskiego języka literackiego*, [w:] *teżże, Szkice z kaszubszczyzny. Leksyka, zabytki, kontakty językowe*, Gdańsk, s. 110–116.
- Popowska-Taborska Hanna, 2000, *Czy formę proca ‘labor’ uznać należy za wyłącznie łużycką?*, „*Zeszyty Łużyckie*”, t. 31, s. 64–67.
- Popowska-Taborska Hanna, 2006, *Specyfika kaszubskich innowacji leksykalnych w „Słowniku polsko-kaszubskim” Jana Trepczyka*, [w:] *teżże, Szkice z kaszubszczyzny. Dzieje badań, dzieje języka, zabytki, etymologie*, Gdańsk.
- Popowska-Taborska Hanna, 2007, *Leksyka powstającego kaszubskiego języka literackiego*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria XI, Językoznawstwo, Warszawa, s. 173–180.
- Siatkowski Janusz, 1996, *Czechizmy w języku Jana z Koszyczek*, [w:] *Czesko-polskie kontakty językowe*, Warszawa.
- Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, opracował Stefan Ramułt, Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, 1893.
- Treder Jerzy, 2005, *Historia kaszubszczyzny literackiej*, Gdańsk.
- Zieniukowa Jadwiga, 2001, *Współczesna kaszubszczyzna w tekstach stylu wysokiego*, [w:] *Między kultura „niską” a „wysoką”. Zjawiska językowe, literackie, kulturowe*, red. Małgorzata Korytkowska, Zdzisław Darasz, Georgi Minczew, Łódź, s. 315–326.

Skróty źródeł

- AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, oprac. przez Zespół Zakładu Słownoznawstwa PAN, tom wstępny, I–VI pod kier. Z. Stiebera, t. VII–XV pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej, Wrocław 1964–1978.
- Bañkowski ESJP – A. Bañkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I A–K, t. II L–P, Warszawa 2000.
- Boryś SEJP – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- BRJK – *Biuletyn Rady Języka Kaszubskiego (Biuletin Radzëznë Kaszëbsczëgo Jãzëka)*, Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, 2007: t. 1 – wersja polska, t. 2 – wersja kaszubska; Gdańsk 2008 – obie wersje językowe w tym samym tomie.
- Długosz-Kurczabowa – K. Długosz-Kurczabowa, *Wielki słownik historyczno-etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: PWN, 2008.
- EG – (za KSN) E. Gdąbk
- KSN – E. Gdąbk, *Kaszëbsczi słowôrz normatiwni*, Gdańsk 2005.
- LA – (za KSN) zob. Lab P–K.

- Lab K-P – A. Labuda, *Słoworz kaszëbsko-polsczi*, oprac. naukowe E. Breza, Gdańsk 1982.
- Lab P-K – A. Labuda, *Słownik polsko-kaszubski*, oprac. naukowe J. Treder, Gdańsk 1981.
- LH – F. Lorentz, *Pomoranisches Wörterbuch*, t. I (A–P), Berlin 1958, II–V fortgeführt von F. Hinze, Berlin 1970–1983.
- P – X. K. Pobłocki, *Słownik kaszubski z dodatkiem idyotyzmów chetmińskich i kociewskich*, Chełmno 1887.
- R – S. Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, scalił i znormalizował J. Treder według wydań Akademii Umiejętności z roku 1893 i Polskiej Akademii Umiejętności z roku 1993, Gdańsk 2003.
- Rejzek ČES – J. Rejzek, *Český etymologický slovník*, Leda 2001.
- S – B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, I–VII, Wrocław 1967–1976
- SEK – W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, I–V, Warszawa 1994–2002.
- SY – (za KSN) zob. S
- SP – *Słownik prastowiański*, oprac. Zespół Zakładu Słowianoznawstwa (obecnie Instytutu Sławi-
styki) PAN, pod red. F. Sławskiego, Wrocław 1974 nn.
- Trepczyk – J. Trepczyk, *Słownik polsko-kaszubski*, I–II, Gdańsk 1994.
- TPS – K. Kwiatkowska, W. Bobrowski, *Twój pierwszy słownik. Słownik kaszubsko-polski (Twój
pierzsi słowôrz. Słowôrz kaszëbskõ-pòlsczi)*, Gdańsk 2003.

Pozostałe skróty

- adi. – adiectivum
- arch. – archaizm, archaiczny
- bibl. – (za KSN) wyraz pochodzący z Biblii
- brus. – białoruski
- czeszc. – (za KSN) czeszczëzna – bohemizm
- diał. – dialekt, dialektalny
- dłuż. – dolnołużycki
- głuż. – górnołużycki
- intern. – (za KSN) internacjonalizm
- kas. – kaszubski
- łac. – łacina, łaciński
- ogkas. – ogólnokaszubski
- ogsłow. – ogólnosłowiański
- pòl. – (za KSN) polski
- pòlasz. – (za KSN) pòlaszëzna – polonizm
- przysł. – przysłowie
- przër. – (za KSN) przërównôj – porównaj
- ros. – rosyjski
- rzód. – (za KSN) rzadki
- stcz. – staroczeski
- sła. – słowacki
- stcz. – staroczeski
- stpol. – staropolski
- słń. – słowiński
- ukr. – ukraiński
- wiel. l. – (za KSN) wielnô lëczba – liczba mnoga
- zdr. – (za KSN) zdrobnienie – deminutivum
- zgr. – (za KSN) zgrëbienië – augmentativum

LOOKING FOR A LINGUISTIC WORLDVIEW. *Home, work, freedom, honour* AND *Europe* IN
KASHUBIAN DIALECTS AND IN THE EMERGING LITERARY VARIETY OF THE LANGUAGE

The preservation in Kashubian dialects of the primeval meaning of *home*, i.e. 'family; a larger kinship community', a small degree of acceptance in those dialects of the word *praca* 'work' (widespread in a larger part of western Slavic region) instead of the more deeply entrenched and archaic *robota*, the peculiar situation of the word *wolność* 'freedom', of a weak and not always clear documentation, the general-Slavic *cześć* still functioning semantically instead of the late borrowing *honor*, the lack of dialectal usage of the word *Europa*: all this corroborates the hypothesis of a largely archaic nature of Kashubian dialects.